

вчителі отримують певні знання та навички співпраці в мережі Інтернет, стають учасниками фахового віртуального методичного об'єднання.

Висновки. Впровадження закладами післядипломної педагогічної освіти нових підходів до організації міжкурсової підготовки вчителів створює продуктивні умови для реалізації неперервної освіти фахівців. Її ефективності може сприяти розвиток мережевих педагогічних спільнот.

Подальші дослідження плануємо спрямувати на вирішення проблем результативного функціонування віртуального методичного об'єднання вчителів, а також залучення педагогів до активної співпраці у мережевих педагогічних спільнотах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гриценчук О. О. Стратегічні орієнтири розвитку інформаційних освітніх мереж ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ у європейському контексті [Електронний ресурс] // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2006. – № 1. – 2010. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/06goonec.html>.

2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

3. Осадчий В. В. Мережеві педагогічні співтовариства як засіб удосконалення професійної підготовки вчителів [Електронний ресурс] // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 4 (18). – Режим доступу : <http://www.ime.edu.ua/net/em.html>.

4. Патаракин Е. Д. Социальные сервисы Веб 2.0 в помощь учителю / Е. Д. Патаракин. – Изд. 2-е., испр. – М. : Интуит.ру, 2007. – 64 с.

5. Сокол І. М. Віртуальні педагогічні спільноти як платформа для саморозвитку педагогічних працівників [Електронний ресурс] / І. М. Сокол // Молодий вчений. – 2014. – № 3(06). – С. 100-103. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_3\(06\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_3(06)_27).

6. Rheingol H. The Virtual Community: Home steading on the Electronic Frontier: [Electronic resource]. – 2010. – Available from : www.rheingold.com/vc/book.

Дата надходження до редакції: 23.09.2016 р.

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 37.015.3:159.91:372.4

Юлія ШЕВЧУК,
старший викладач кафедри
педагогіки, психології та корекційної освіти
Рівненського ОІППО

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КРИЗ ДИТИНСТВА, ЇХ СПЕЦИФІКА ТА ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

У статті представлена характеристика вікових криз: її особливості, психологічний зміст та динаміка перебігу. Також розглянута специфіка кожної з вікових криз та їх вплив на психічний та особистісний розвиток дитини.

Ключові слова: розвиток, вікова криза, новоутворення, зона актуального розвитку, зона найближчого розвитку, негативізм, індивідуальність.

В статтє представлена характеристика вікових кризисов: ее особенности, психоло-

гическое содержание и динамика течения. Также рассмотрена специфика каждого из возрастных кризисов и их влияние на психическое и личностное развитие ребенка.

Ключевые слова: развитие, возрастной кризис, новообразования, зона актуального развития, зона ближайшего развития, негативизм, индивидуальность.

In this article the characteristic age of crisis: its characteristics, psychological content and dynamics of

flow. Also, the specificity of each age crises and their impact on the mental and personal development.

Key words: *development, crisis age, cancer, zone of actual development, the zone of proximal development, negativism, individuality.*

Постановка проблеми. Життя кожної дитини – це безперервний цілеспрямований процес розвитку, в якому присутня не лише його реальна форма – зона актуального розвитку, а й та, яку дитина має ще досягнути – зона найближчого розвитку. Будь-який розвиток, як правило, супроводжується певними змінами і має нерівномірний характер [4].

Перехід від одного вікового періоду до іншого відбувається практично непомітно як для самої дитини, так і для дорослого. Найчастіше це пов'язано зі зміною фізичних і психологічних особливостей дитини. Якщо ж перехід із одного фізичного віку в інший співпадає за часом із переходом із одного психологічного віку в інший, то це може супроводжуватися певними незвичними поведінковими ознаками, які досить часто турбують дорослих [6].

Кожен новий віковий етап у психіці дитини супроводжується певними змінами. На одному з таких етапів зміни протікають повільно та поступово. Тому такі періоди можна назвати стабільними. На інших – більш бурхливо й швидко, це так звані кризові періоди розвитку. Означені періоди є важкими як для самих дітей, так і для їх батьків, адже вони перестають впізнавати свою дитину, чи то навіть відмовляються її розуміти, що ще більше ускладнює протікання кризового періоду. В критичні вікові періоди розвиток дитини часто супроводжується гострими конфліктами з оточуючими її людьми [3].

Криза психічного розвитку – явище загострення психічних суперечностей, що супроводжується різкою і кардинальною перебудовою самосвідомості індивіда та його взаємин із навколишніми людьми [8]. Кожна вікова криза характеризується перебудовою системи відносин дитини із зовнішнім світом, а також зміною потреб і мотивів, які керують її поведінкою. Вікова криза – це закономірний етап у житті кожної дитини, в результаті якого відбувається перехід до якісно нового періоду розвитку.

Дорослим, які прагнуть допомогти дитині у кожен із таких періодів та конструктивно вплинути на її особистість, слід розуміти психологічні особливості таких періодів, які вона проходить, намагатися зрозуміти, що саме відчуває дитина, щоб надати їй допомогу та не нашкодити.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Психологія вікових криз має досить давню історію вивчення у вітчизняній та зарубіжній літературі. Зокрема, ґрунтовні дослідження в даній царині пов'язані з іменами таких учених, як Дж. Біррен, П. П. Блонський, Л. І. Божович, А. Бузман, Л. С. Виготський, К. Гетчінсон, Г. Грім, Д. Б. Ельконін, Е. Еріксон, Р. Кеган, Е. Келер, Ж. Піаже, К. Н. Поліванова, І. Соколянський, Н. Ю. Ткачова, З. Фрейд, В. Штерн та ін.

Виклад основного матеріалу. Термін «вікова криза» був уведений Л. С. Виготським, який визначав її як цілісну зміну особистості людини, яка постійно виникає при зміні стабільних періодів, і розглядав це як критерії вікової періодизації, що характерні для конкретного етапу розвитку [3]. Також він

визначав, що криза – це природний і закономірний етап, в ході якого відбувається кардинальна і бурхлива перебудова соціальної ситуації розвитку, що склалася, і формування центрального новоутворення кожного вікового періоду. Вчений робив акцент на психологічних механізмах розвитку та зауважував, що вікова криза зумовлена виникненням основних новоутворень попереднього стабільного періоду, які призводять до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку і виникнення іншої [4].

Л. С. Виготський також наголошував, що вікові кризи виникають непомітно, важко визначити момент їхнього початку і кінця. Однак різке загострення кризи відбувається, як правило, в середині кожного вікового періоду і супроводжується гострими конфліктами, важкими переживаннями, погіршенням працездатності й шкільної успішності, а також різними поведінковими змінами [4]. А. Бузман відзначав, що вікова криза не обов'язково має супроводжуватися різними ускладненнями і в кожній дитини проходить по-різному. Тому ставилося питання про те, чи не є криза дитячого віку продуктом виключно зовнішніх, несприятливих умов, і чи не слід її вважати швидше виключенням, ніж правилом дитячого розвитку [3].

Як зазначалося вище, поняття вікових криз пов'язане із закономірностями психічного розвитку дитини, адже процес пізнання нею світу, фізичний, інтелектуальний, духовний і психічний розвиток починається з моменту фізичного народження і триває протягом усього життя.

Е. Еріксон висунув постулат, що кожен віковий етап має свою точку напруження – кризу, породжену конфліктом розвитку «Я» особистості. «Кожна наступна стадія... є потенційною кризою внаслідок радикальної зміни перспективи. Слово «криза»... вжито в контексті уявлень про розвиток, щоб виокремити не загрозу катастрофи, а момент зміни, критичний період підвищеної вразливості та збільшених потенцій» [1].

Найбільш повний аналіз вікових криз здійснив Л. С. Виготський: криза новонародженості відокремлює ембріональний період розвитку дитини від періоду немовляти; криза одного року відокремлює період немовляти від раннього віку; криза трьох років є перехідним періодом від раннього до дошкільного віку; криза семи років є з'єднуючою ланкою між дошкільним і шкільним віком; криза тринадцяти років співпадає з переломом розвитку при переході від шкільного до пубертатного віку.

Отже, перша криза в житті дитини з'являється в період появи її на цей світ і характеризується критичним актом народження. Сам процес народження – це важке фізичне випробування для організму новонародженого, який не лише виснажує його, а й виявляється надзвичайною стресовою ситуацією для нього. В цей період дитина фізично відділяється від матері, але через ряд причин біологічного відділення не відбувається, адже вона ще довгий час залишається залежною від дорослих і самостійно існувати не може. Дитина в цей період позбавлена основного засобу комунікації – мовлення, що унеможливило її безпосереднє, самостійне спілкування з навколишнім світом [3]. Тому практична взаємодія зі світом у новонародженого відбувається через дорослого, який турбується про нього. Це сприяє розвитку і формуванню такого вікового новоутворення, як

комплекс пожвавлення або «впізнання» значимого дорослого. Через дане новоутворення дитина демонструє готовність спілкуватися з іншими людьми і заявляє про свою потребу в них. Криза новонародженості супроводжує досить короткий період життя дитини (1-2 місяці) та характеризується психологічними змінами, які виявляються у безпорадності та позбавленні дитини основних засобів спілкування з дорослими [9].

Перший рік життя дитини – це період її активного розвитку, як розумового, так і фізичного. Криза першого року життя, як зазначає Л. С. Виготський, полягає у кількох моментах. По-перше, це пов'язано з початком ходьби, у дитини розширюється простір і вона поступово починає віддалятися від дорослого. По-друге – з появою перших слів, тобто йдеться про латентний період становлення мови дитини. По-третє – з кризою в дитини з'являються перші акти протесту й опозиції [4]. Вона починає пручатися вимогам і вказівкам дорослого, поводить як незалежна істота. Такою своєю поведінкою вона намагається відокремитися від дорослого, якщо той заважає задоволенню її власної ініціативи. До кінця першого року життя руйнуються попередні стосунки дитини з дорослими, а також перебудовується соціальна ситуація розвитку.

Негативізм, який з'являється в поведінці дитини, є наслідком певних суперечностей між її потребами і можливостями їх реалізації. Означені протиріччя вирішуються через виникнення нових відносин дитини з дорослим, а саме через появу мовного спілкування. Виникає нове ставлення дитини до світу, яке формується спільно з дорослими на основі мовлення [7].

Криза трьох років виникає при появі та прояві «волі» дитини – це один із найбільш складних моментів у її житті. Д. Б. Ельконін вважав, що дана вікова криза – це криза соціальних стосунків. Криза трьох років являє собою зміну взаємодій між дитиною і дорослим. Дитина намагається реалізувати власне бажання бути дорослою, тому починає з'являтися тенденція до самостійності й активності, а також виникає позиція «Я сам». Якщо таку позицію дорослі не підтримують, не заохочують самостійність та ініціативність дитини, то нові взаємостосунки між ними можуть не скластися, що призведе до появи кризових явищ [2].

Е. Келер у даній віковій кризі виділила сім основних характеристик:

1. Негативізм – це негативна реакція, пов'язана зі стосунками однієї людини з іншою. Головним мотивом дій дитини стає зробити навпаки або протилежне тому, що їй запропонували чи сказали дорослі. Вона починає відмовлятися підкорятися їхнім вимогам, адже намагається проявити власну незалежну поведінку.

2. Вередливість – це реакція на своє власне рішення. Вона з'являється тому, що дитина починає наполягати на своєму рішенні та вимогах.

3. Норовливість, як правило, спрямовується проти системи стосунків, що склалися в сім'ї. Це – протест проти усталених порядків удома. Якщо дитина невдоволена усім, що їй пропонують дорослі, вона починає більше наполягати на власних бажаннях.

4. Свавілья – це прагнення дитини до емансипації. У неї з'являється бажання робити і вирішувати

все самій, без супроводу і допомоги дорослих. При позитивній тенденції така характеристика може сприяти розвитку самостійності дитини, однак поява даної характеристики може призводити і до конфліктів, адже досить часто вона не підкріплюється адекватними можливостями дитини, тому зазвичай блокується дорослими.

5. Знецінювання. Дитина починає нехтувати і знецінювати старі правила поведінки, натомість формувати нові, негативні (ламає улюблені іграшки, починає лаятися, битися, кусатися).

6. Протест-бунт проявляється в частих суперечках із дорослими. Л. С. Виготський характеризував поведінку дитини як таку, яка набуває рис протесту, нібито дитина знаходиться в стані війни з навколишнім світом і перебуває в постійному конфлікті з ним.

7. Деспотизм найчастіше зустрічається у сім'ях з однією дитиною. Проявляється в жорсткій владі дитини над дорослими, коли та починає диктувати свої бажання, незважаючи на думки і можливості інших. У сім'ях, де є кілька дітей, замість деспотизму можуть виникати ревності. Це та ж тенденція до влади, яка проявляється у негативному ставленні до інших дітей, які, з погляду «малого деспота», не мають ніяких прав у сім'ї [2].

Таким чином, характеристики кризи трьох років свідчать про те, що в дитини цього віку з'являється бажання проявити своє «Я» і вона намагається шукати будь-які можливості, аби протиставити себе дорослим. Цей важкий період стає вирішальним для встановлення співвідношення між доброю волею і жорстким самоствердженням дитини. Як і будь-яка інша, дана вікова криза є тимчасовою, однак відіграє велику роль у розвитку дитини, адже це криза соціальних стосунків, криза виокремлення свого «Я».

Дошкільний період закінчується кризою семи років. Л.С. Виготський характеризував поведінку дітей даного віку як несприятливу, манірну, дивну, немотивовану. Дитина починає втрачати свою безпосередність у поведінці і це призводить до низки особистісних змін і новоутворень, які важко сприймаються не тільки дорослими, а й самою дитиною.

У цьому віці в дитини з'являється усвідомлене уявлення про власні переживання й емоції (переживання набувають певного значення, виникає афективне узагальнення). Якщо раніше більшість переживань були поверхневими і ситуативними, то тепер з'являється усвідомлення особистісних переживань, їхні причинно-наслідкові зв'язки, а також розуміння логіки почуттів та розуміння виявлення даних почуттів іншими. Л. І. Божович наголошує, що «емоції, розвиваючись, змінюються якісно, і емоції молодшого школяра є більш складними, глибокими, стійкими, ніж дошкільника» [10]. Це все призводить до появи нового внутрішнього життя дитини, життя її власних переживань, тому діти даного вікового періоду стають емоційно вразливі. Надзвичайно важко дитина переживає даний період, коли не може транслювати свої внутрішні переживання й адекватно, зрозуміло перевести їх у зовнішнє життя. Тому досить частими стають непорозуміння з дорослими, які не можуть зрозуміти внутрішнього стану дитини. Через такі непорозуміння дитина може почати замикатися в собі та ставати некерованою.

Також слід відмітити, що провідною діяльністю молодших школярів є навчальна діяльність. Школярів активно прагнуть віднайти своє місце в колективі,

завоювати повагу й авторитет серед однолітків. Психологи стверджують, що успішне навчання дитини в школі залежить від психологічного клімату в сім'ї, особливостей поведінки батьків, а також їх емоційного стану.

Отже, важливою умовою гармонійного розвитку дитини в даному віці є позитивні батьківсько-дитячі взаємини, які реалізуються у трьох формах сімейного спілкування: емоційній (прояв турботи, любові), мовленнєвій (розкриття норм поведінки, поради), ситуативній (контакт дорослих із дитиною через ігри, розваги, працю).

Криза тринадцяти років, або криза підліткового віку, – це пубертатний період, період статевого дозрівання, який пов'язаний з інтенсивним виробленням в організмі статевих гормонів, а також появою вторинних статевих ознак. Також це період загостреної потреби звернути на себе увагу, бажання самовизначення і прояву індивідуальності. У зв'язку зі швидким розвитком часто виникають труднощі функціонування внутрішніх органів, а також кровопостачання головного мозку, що, у свою чергу, може призвести до перепадів судинного і м'язового тону, які викликають швидку зміну фізичного стану і настрою, а як наслідок – у підлітковому віці ми часто можемо спостерігати нестабільний емоційний фон.

Стрімкий розвиток і перебудова організму в даному віковому періоді різко підвищує інтерес до власної зовнішності. Починає формуватися новий образ фізичного «Я». Статева ідентифікація досягає нового, більш високого рівня.

Провідною діяльністю в підлітковому віці виступає міжособистісне спілкування, але з часом потреба спілкуватися з дорослими стає менш актуальною, ніж з однолітками.

Одночасно із зовнішніми змінами з'являється почуття дорослості, що є центральним новоутворенням підліткового віку, яке проявляється у прагненні до самостійності та відстоюванні свого життя і його захисту від втручання батьків. Підліток починає претендувати на рівноправність у відносинах із дорослими, через що може йти на конфлікти, відстоюючи свою позицію.

Процес соціалізації відіграє важливу роль у формуванні особистості підлітка. Тому криза підліткового віку може бути загострена негативним впливом соціального оточення. Вона часто залежить від успішності перебудови системи взаємин між підлітком та дорослим. Криза може з'явитися тому, що дорослі не готові до нових форм взаємин і не змінюють своєї поведінки, продовжуючи ставитися до підлітка як до дитини хоча, насправді, ставлять перед ним вимоги як до дорослого [5].

Висновки. Кризові періоди супроводжують увесь життєвий шлях становлення особистості, ламають старі стереотипи розвитку і сприяють новим позитивним надбанням під час переходу до нового життєвого циклу. Вони є надзвичайно важливими і водночас важкими періодами в житті, вимагають розуміння, терпіння, підтримки і прийняття їх навколишнім середовищем, адже саме середовище, в якому зростає і виховується дитина, може надзвичайно ускладнити перебіг кризових періодів у її житті.

Слід пам'ятати, що криза являє собою низку внутрішніх змін дитини при незначних зовнішніх

змінах. Тому дорослі мають бути надзвичайно чутливими в такі періоди і готовими прийняти ці зміни як невід'ємну частину становлення особистості, яким неможливо запобігти, але які можна пом'якшити. Важливо, що результатом кожної кризи є психічне новоутворення, на якому будується подальший розвиток дитини. У такі періоди не варто сподіватися на гарну поведінку чи бездоганну слухняність, оскільки зміни, які відбуваються з дитиною, не можуть пройти непомітно, не позначившись на стосунках з оточуючими її людьми. Важливо вчасно помітити та ліквідувати негативні кризові зміни. Дитини повинна завжди відчувати підтримку і схвалення значущого для неї дорослого, якого вона наслідує, тому перш за все варто подавати гарний особистий приклад, а це можливо лише при встановленні тісного емоційного контакту з дитиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Варій М. В. Типи криз особистості [Електронний ресурс] / М. В. Варій // Загальна психологія : навч. посіб. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 968 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-4956.html>, вільний. – Електрон. версія друк. публікації 2007.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 432 с. : ил. – (Академия пед. наук СССР).
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 6 : Научное наследство. – 400 с. : ил. – (Академия пед. наук СССР).
5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 424 с.
6. Немов Р. С. Психологія : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. Кн. 2. Психология образования / Р. С. Немов. – Изд. 3-е. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2000. – 608 с.
7. Носко І. В. Криза першого року життя [Електронний ресурс] / І. В. Носко // Психологія розвитку та вікова психологія : навч. посіб. – Владивосток : ТИДОТДВГУ, 2003. – 131 с. – Режим доступу : <http://medbib.in.ua/krizis-pervogo-goda-39336.html>, вільний. – Електрон. версія друк. публікації 2003.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
9. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. Г. Цигипало. – К. : Академвидав, 2011. – 376 с.
10. Савчин М. В. Особливості пізнавальної сфери молодшого школяра [Електронний ресурс] / М. В. Савчин // Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/16230606/psihologiya/osoblivosti_piznavalnoyi_sferi_molodshogo_shkolyara, вільний. – Електрон. версія друк. публікації 2005.

Дата надходження до редакції: 05.10.2016 р.